

tir. Şairin derlenmiş latifelerinin yer aldığı eksik bir nüsha Konya Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi'ndedir. İkinci ağızdan nakledilen bu latifelerin bazılarını, Lâmiîzâde Lem'î Çelebi'nin derlediği ve babasına atfedilen letâîf içinde bulmak mümkündür. *Letâîf*'te yer alan latifelerin bir kısmı ise Basîrî'nin çağdaşı şairlerle diğer sanat ve fikir adamlarını iğnelediği fıkraları ihtiva eder. Tarih düştürmede de usta bir şair olan Basîrî'nin *Bengînâme* adlı bir eserinden söz edilmekeyse de (Âşık Çelebi, a.e., vr. 56^a) bu esere de henüz rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâ'is* (trc. Hakîmşah Muhammed b. Kazvîni), Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3877, vr. 179^a; Sehî, *Tezkire*, s. 116-117; Latîfî, *Tezkire*, s. 101-103; Ahdfî, *Züb-detü's-suarâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 2604, vr. 43^a; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 55^a-56^a; Kınalızâde, *Tezkire*, I, 214-217; Beyânî, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 2568, vr. 17^a; Riyâzî, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 761, vr. 35^b; Ergun, *Türk Şairleri*, II, 743-746; F. Giese, "Basîrî", *İA*, II, 319; Ali Nihad Tarlan, "Basîrî", *El²* (İng.), I, 1082-1083; Mehmed Çavuşoğlu, "Basîrî Mehmed", *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1981, 4. fas., s. 319-320; "Basîrî", *TDEA*, I, 339.

MEHMET ÇAVUŞOĞLU

BASİT

(بسيط)

Arûz sisteminde bir bahrin adı.

Arapça bisâta (بساطة) masdarından türemiş "faîl" vezinde bir sıfat olup "geniş, yayılmış" vb. mânalarına gelir. Kaynaklarda "sebeb"lerinin yaygın ve birbirinden uzak oluşundan dolayı bu ismi aldığına işaret edilirse de basîtin bir mânası da "fasih ve akıcı"dır. Basît bahrindeki vezinlerin akıcılığı sebebiyle bu ismi almış olmalıdır. Arap nazmına mahsus bahirlerdendir. Halîl'in sisteminde üçüncü bahir olup ilk dairede yer alır. Dairedeki nazarî şekli bir şatr için: — — — / — — — / — — — — — // dür. Ancak arûz ve darbının mahbun (bk. HABN) şekli — — — yerine — — — ile kullanılır. Üç arûzu ve altı darbı vardır. Buna göre belli başlı vezinleri şunlardır:

I. arûzu, 1. darbı ile:

— — — / — — — / — — — — — //
— — — / — — — / — — — — —

2. darbı ile:

— — — / — — — / — — — — — //
— — — / — — — / — — — — —

II. arûzu, 3. darbı ile:

— — — / — — — / — — — — — //
— — — / — — — / — — — — —

4. darbı ile:

— — — / — — — / — — — — — //
— — — / — — — / — — — — —

5. darbı ile:

— — — / — — — / — — — — — //
— — — / — — — / — — — — —

III. arûzu, 6. darbı ile:

— — — / — — — / — — — — — //
— — — / — — — / — — — — —

Bu son şekilde arûz ve darb, mahbun olduğu yani — — — yerine — — — geldiği takdirde vezin *muḥalla*' (veya mekbûl) adını alır. Basîtin yukarıda gösterilen müseddes (bir beyitte 6 tef'ileli) ve müsemmen (8'li) şekilleri, kadim (yani eski Arap şiirinde mevcut) vezinlerdir; zamanla muḥdes ve müvelled şairler basîtin murabbanı da (bir beyitte 4 tef'ileli vezinlerini) kullanmışlardır.

— — — — — / — — — — — / — — — — — //

şeklindeki vezinde — — — tef'ilesini basît bahrinin arûzlarından sayan müellifler vardır.

Câhiliye devri şairlerinden Abîd b. Ebras, kasidelerinden bir kısmını basîtin müseddesindeki vezinlerle söylemiş, Ebû Zeyd el-Kureşî *Cemheretü eş'âri'l-'Arab*'daki kırk dokuz manzumeyi seçerken bunlardan on manzumeyi basîtin muhtelif vezinlerinde söylenmiş olanlardan almıştır. Muallakât arasına alınan kasidelerin üçü bu bahirdendir. Basît bir müşahede bu bahirdeki vezinlerin gördüğü rağbeti ortaya çıkaracaktır. Eski şiirde en çok kullanılan bahir şüphesiz tavîldi. Hemen onun arkasından vâfir ve basît gelir.

Basîtin bazı vezinleri serî bahrindeki şekillerle birleşir (Hanefî, s. 165, krş. s. 577). Her ne kadar fasih dilin nazım tekniğinden bahseden klasik eserlerle onlara sadık kalmayı tercih edenler basît bahrinde yalnız yukarıdaki sayılan vezinleri vermeyi kâfi bulmuşlarsa da sanat-kârların daha sonraları nazım tekniğinde yaptıkları yenilikleri de göz önüne alan müellifler bu bahirde daha başka şekillere de eserlerinde yer vermişlerdir. Meselâ Celâl Hanefî (*el-'Arâz*, s. 175-186, nr. 7 vd.), gösterilenlerden başka şu vezinleri de tesbit etmiş, numuneleriyle vermiştir.

— — — — — / — — — — — / — — — — — //

— — — — — / — — — — — / — — — — — //

— — — — — / — — — — — / — — — — — //

— — — — — / — — — — — / — — — — — //

— — — / — — — / — — — — — //

— — — / — — — / — — — — — //

— — — / — — — / — — — — — //

— — — / — — — / — — — — — //

— — — / — — — / — — — — — //

— — — / — — — / — — — — — //

— — — / — — — / — — — — — //

— — — / — — — / — — — — — //

— — — / — — — / — — — — — //

— — — / — — — / — — — — — //

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdürabbih, *el-'İkḍü'l-ferîd*, V, 448-450, 479-480; İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Kitâbü 'Arâzî'l-varaka*, Âtuf Effendi Ktp., nr. 1991, vr. 9^a-12^b; Zemahşerî, *el-Kustâs* (veya *el-Kıştâs*) (nşr. Fahreddin Kabâve), Beyrut 1410/1989, s. 68, 79-83; Muhammed b. Kays er-Râzî, *el-Mu'cem ft me'âyiri eş'âri'l-'acem* (nşr. Muhammed Kazvîni — Müderris Rezavî), Tahrân 1337 hş. — Tahrân, ts., s. 78, 81; Ebû Bekir el-Kuzâî, *el-Ḥitâmü'l-mefḍûd*, İÜ Ktp., AY, nr. 4017, vr. 26^b-29^b, 77^a-77^b; Sâlih b. Şerîf er-Ründî, *el-Vâfî ft nazmi'l-kavâfi*, TTK Ktp., M. Tancî Bey, vr. 103^b-104^b; L. Şeyho, *Kitâbü 'İlmi'l-edeb*, Beyrut 1886, s. 283-284; İbn Ebû Şeneb, *Tuḥfetü'l-edeb*, Paris 1965, s. 32-38; Safâ Hulûsî, *Fennü takṭî'i's-şî'r ve'l-kâfiye*, Bağdad 1966, s. 65-84; Ekrem Ca'fer, *Arûzun Esasları ve Âzerbaycan Arûzu*, Bakü 1977, s. 176-180; Celâl Hanefî, *el-'Arâz*, Bağdad 1398/1977-78, s. 164-184, 577, 580; Abdürrızâ Ali, *el-'Arâz ve'l-kâfiye*, Musul 1409/1989, s. 106-108; R. Blachère, "Contribution a l'histoire de la métrique arabe: notes sur la terminologie primitive", *Analecta*, Paris 1959, s. 99-119; aynı makale, *Arabica*, VI, Leiden 1959, s. 132-151.

NIHAD M. ÇETİN

BASİT

(البسيط)

Tıp, gramer, mantık, fizik ve felsefede çeşitli anlamlarda kullanılan bir terim.

"Yaymak, genişletmek; sade olmak" anlamlarındaki *bast* kökünden türemiş olup sözlükte "açılmış ve yayılmış bulunan, sade olan" mânasına gelir. Tıpta basît, daha çok *mümtezic*in karşıtı olarak kullanılır ve organizmanın yapısını (mizaç) oluşturan unsurları ve rûkûnleri ifa-

de eder (İbn Sînâ, *De Anima*, s. 56). Arap gramerinde basîf ile aynı anlamda kullanılan **müfred** terimi **mürekkebin** karşıtı olarak "bir tek kelimeden oluşan lafız" demektir. Aynı terimler mantıkta "doğrudan doğruya bir mânaya ve bu mânanın bütün cüzlerine birden delâlet eden sözler"i ifade eder. Meselâ "Abdullah" lafzı gramer bakımından birleşik olmakla birlikte eğer bir kişi için ad olarak kullanılmışsa bu durumda "abd" ve "Allah" mânalarına değil bu adı taşıyan kişiye delâlet edeceğinden mantıkta basîf ya da müfred lafız sayılır. Yine mantıkta mürekkebin kazıyyenin karşıtı olarak bir tek konusu ve bir tek yüklemi olan önermeye basîf kazıyye denir. Fizikte basîf hem "yüzey" anlamında hem de "bir tek unsurdan ibaret cisim" anlamında kullanılır.

İslâm felsefesinde basîf, genellikle "varlığı mahiyetinin aynı olan, bünyesinde muhtelif parça veya unsurlar taşımayan, kendisinde değişik ve tecrit edilebilir birkaç nitelik bulunmayan, nicelik ve nitelik bakımından tamamen veya fiilen parçalanması imkânsız olan varlık, nesne yahut kavram" şeklinde açıklanmıştır. Basîf varlıklar ruhanî ve cismanî oluşlarına göre ikiye ayrılırlar: Semavî akıllar ve nefisler ruhanî basîtin, ustukuslar (dört unsur) ve kelâmcıların görüşündeki bölünmeyen cüzler (atomlar) cismanî basîtin örnekleridir. Öte yandan basîf varlıklar ve kavramlar basitlik derecesi bakımından hakikî, örfî ve izâfî olmak üzere belli başlı üç kısımda incelenmiştir. Kesinlikle herhangi birkaç cüzden oluşmayan, mahiyeti zatının aynı olan bir varlık **hakikî basîttir**. Kendisi mürekkebin olsa bile değişik tabiatla daha basîf cisimlerden oluşmayan, yani birleşimindeki parçalar aynı basîf unsurlardan ibaret olan varlığa **örfî basîf**, mürekkebin olmakla birlikte cüzleri başka bir mürekkebin cüzlerine göre daha az olana da **izâfî basîf** denir.

Bunlardan hakikî basîf bir yandan Allah'ın zâtını, mahiyetini ve sıfatlarını, diğer yandan ilk vahdetin (Allah) basîf olduğunun kabul edilmesi halinde bundan mürekkebin varlıkların yahut kesretin sudûr keyfiyetini, nihayet temel basîf cisimleri ve bunlardan mürekkebin cisimlerin ne şekilde meydana geldiğini izah bakımından İslâm filozoflarını özellikle ilgilendirmiştir. Kudemâdan (Grek filozoflarından) intikal eden görüşe göre (İbn Rüşd, *Tehâfütü't-Tehâfüt*, s. 393) ilk vah-

det hakikî ve en basîf varlıktır; çünkü ister zihni ister maddî mânada olsun ilk vahdetin zâtına herhangi bir ilâve düşünmek, O'nun cüzlerden ve unsurlardan oluştuğu fikrine götürür ve mutlak birliğini haleldar eder. Bu görüş İslâm Meşşâi-Yeni Eflâtuncu filozofları tarafından da benimsenmiştir. Nitekim Fârâbî'ye nisbet edilen bir risâlede Tanrı "el-basîtül-ewvel" ve "el-basîtül-mahz" gibi ifadelerle nitelendirilerek her türlü sıfatlardan ve terkip fikrine götürülecek nitelendirmelerden uzak olduğu belirtilmiştir (bk. *el-İlmü'l-ilâhî*, s. 178). Gazzâlî filozofların bu görüşünü, Allah'ın sıfatlarını, dolayısıyla mahiyet ve hakikatini selbedeceği, mahiyet ve hakikati olmayan bir varlıktan da söz edilemeyeceği gerekçesiyle reddetmiştir (*Tehâfütü'l-felâsife*, s. 176-177). Ancak İbn Rüşd, filozofların Allah'ı basîf olarak nitelendirmelerinin Gazzâlî tarafından yanlış anlaşıldığı kanaatindedir. Zira filozoflar, kendi zâtı ile kaim, bilfiil vücutları ve cevherleri olan birçok sığa sahip basîf bir'in varlığını imkânsız görmekte birlikte bu sıfatların O'nda zât veya mahiyetinden ayrı düşünülmezsizin ve O'nun basîtliğini zedelemeksizin bulunabileceğini kabul etmişlerdir (*Tehâfütü't-Tehâfüt*, s. 398-400).

Öte yandan İslâm filozofları, "basîf birden ancak basîf bir sudûr eder" (İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 251, 256) kaidesine dayanarak -daha sarıh bir şekilde İbn Sînâ'da görüldüğü üzere- Allah'tan mürekkebin yani çokluğun sudûrunu imkânsız görmüşler ve çokluğun ilk akıl ya da ilk malûlden doğduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte İbn Rüşd, birden mutlak ve gayri muayyen bir çokluğun sudûr edebileceği kanaatindedir (bk. *a.g.e.*, s. 181-182).

Meşşâi filozoflarının felekler nazariyesinde dokuz feleğin en aşağısındaki ay feleğinin altında bulunan "süffî âlem" ya da "kevn ü fesad" (oluşma ve bozulma) âleminde dört ilke (ustukus), bütün cisimlerin en basîf ve temel unsurlarıdır (bk. ANÂSİR-ı ERBAA). Bütün mürekkebin varlıklar, bu unsurların muhtelif kemiyet ve keyfiyette imtizacı suretiyle oluşur. Böylece sabit ve kozmik bir kanun uyarınca bu âlemde daha eksik olandan daha tam olana doğru bir gelişme vardır. Başka bir ifade ile basîttan mürekkebe doğru olan bu gelişme, mürekkebin en şerefli olan insanda en yüksek kemale ulaşır (ayrıca bk. MÜREKKEB).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "bsî" md.; *et-Taʿrîfât*, "el-Basî" md.; *Tehânevî, Keşşâf*, "el-basî", "el-müfred" md.leri; Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1986, s. 39-40; a.mlf., *el-İlmü'l-ilâhî* (Abdurrahman Bedevî, *Eflâtûniyye el-Muhtesâʿinde'l-ʿArab* içinde), Küveyt 1977, s. 176-178; İbn Sînâ, *en-Necât*, Tahran 1364 hş. (nşr. M. Takî Dânişpejûh), s. 259, 268, 274, 287; a.mlf., *De Anima* (nşr. F. Rahman), London 1970, s. 56; Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife* (nşr. Süleyman Dûnyâ), Kahire 1955, s. 176-177; İbn Rüşd, *Tehâfütü't-Tehâfüt* (nşr. Maurice Bouyges), Beyrut 1930, s. 181-182, 251, 256, 393, 398-400; a.mlf., *Tefsîru Mâ Baʿde't-Tabîʿa*, III, 1063; Cemîl Salîbâ, *el-Muʿcemü'l-felsefî*, Beyrut 1982, I, 208-211; F. Rahman, "Basîʿ wa-murakkab", *EJ* (Fr.), I, 1116.

MUSTAFA ÇAĞRICI

BASMACI HAREKETİ

Rusya'da Türkistan'ın istiklâlî için faaliyet gösterenlerin millî ayaklanmalarına verilen genel ad.

"Baskın yapan, hücum eden" mânası-na gelen bu tabir, Çarlık döneminde Ruslar tarafından Türkmenistan, Başkırdestan ve Kırım'da faaliyet gösteren çeteciler için kullanılmıştır. Basmacılar halka dokunmazlar, sadece Rus memurları soyar, hazine mallarını yağmalar ve aldıkları ganimetleri fakirlere dağıtırlardı.

1917 Bolşevik ihtilâli'nden sonra Türkistan'da faaliyet gösteren silâhlı mukavemet kuvvetlerine Basmacı denilmesinin sebebi, bu kuruluşların başına geçenlerin bir kısmının ihtilâlden önceki yıllarda da Basmacılık yapmış olmalarıdır. 1917 ihtilâlinde önce ve sonra Ruslar'a karşı silâhlı mücadelede bulunan Türkistanlılar, kendilerini hiçbir zaman Ruslar'ın "haydut, çeteci" anlamında kullandıkları ve dünyaya böyle göstermek istedikleri tarzda Basmacı olarak tanıtmamışlar, İslâm askerleri, vatan müdafacıları ve Türkistan âzâtlığının askerleri olarak göstermişlerdir.

Basmacı hareketlerinin tek gayesi, "Türkistan Türkistanlılarıdır" sloganında ifadesini bulan, Türkistan'ı Ruslar'dan kurtararak istiklâline kavuşturmaktır.

Basmacı Hareketi 1918 yılında Korbaşı Ergaş'ın liderliğinde Hokand şehrinde başladı ve kısa zamanda diğer bölgelere de yayıldı. Hokand'da üç gün içinde Ruslar tarafından 10.000'den fazla Türkistanlı öldürüldü. 1918'de kırktan fazla korbaşının (Türkistanlı lider) önderliğinde yapılan mücadelelerde ayaklan-